

УДК 631.158:911.375.635(477.83)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Ціхановська В.М., к.е.н., доцент
Вінницький національний аграрний університет

Здійснюється узагальнення методологічних підходів до проведення дослідження кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції. Особлива увага приділяється розкриттю принципів та методів здійснення досліджень кон'юнктури ринку.

Ключові слова: кон'юнктура, ринок, методологія, модель.

Вступ. Вітчизняний сільськогосподарський ринок на сучасному етапі стрімко розвивається і є одним із найбільших у світі. Його зростання складає 30-35% на рік. Нині в сільському господарстві зайнято близько 35% працівників матеріального виробництва та зосереджено більше $\frac{1}{4}$ всіх виробничих фондів. Частка сільського господарства в структурі ВВП країни складає майже 15% і поступово продовжує зростати. Питома частка капітальних інвестицій у галузь сільського господарства становить 10% в загальному обсязі інвестицій в економіку України.

Обсяг імпорту продукції сільського господарства у 2010 році склав 5,7 млрд дол., що на 0,8 млрд дол. Більше, ніж у попередньому році. У вартісній структурі імпорту країни частка цієї продукції становить 9,4%. 9,9 млрд дол. сільськогосподарської продукції у 2010 році було експортовано, що складає 19% вартості експорту України. В цілому експортний потенціал вітчизняного сільського господарства складає не менше 40 млрд дол. щорічно. Проте, високі темпи зростання пов'язані не тільки із зростанням платоспроможності населення і успішним розвитком агропродовольчого сектора, а із чинниками зростання цін. Безумовно, в таких умовах виникає необхідність державного втручання в розвиток вітчизняного сільськогосподарського ринку. При цьому ефективність роботи органів управління багато в чому залежать від якості і кількості інформації про стан ринку, тенденцій його розвитку і чинників впливу. Комплексне дослідження ринку сільськогосподарської продукції є необхідною передумовою формування стратегії і тактики його розвитку. Отже, виникає питання більш детального розгляду і уточнення деяких методологічних основ дослідження ринку сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням дослідження кон'юнктури агропродовольчого ринку є розробка оперативних управлінських рішень по досягненню ринкової рівноваги. Зазначимо, що ринкова рівновага

виступає лише як особливий, «ідеальний» випадок стану економіки, для якого характерна власна логіка взаємозв'язку економічних параметрів і специфічний спосіб відновлення стійкого рівноважного стану між наявними у суспільстві засобами і потребами. Рівновагу називають стійкою, якщо відхилення від нього супроводжується поверненням до початкового стану. При цьому виділяють часткову і загальну рівновагу. Часткова рівновага відповідає стану рівноваги між попитом і пропозицією на окремих локальних ринках. Поняття загальної рівноваги, у свою чергу, відображає збалансоване, узгоджене функціонування усіх ринків.

Поняття загальної економічної рівноваги розроблено Л. Вальрасом, який поклав початок (у другій половині ХІХ століття) дослідженням із складання міжсекторних моделей. Модель Л. Вальраса ґрунтується на умові досконалої конкуренції, коли ні окремо взятий споживач (покупець), а ні одиничний товаровиробник (продавець) не можуть безпосередньо впливати на ринкові ціни. За своєю сутністю ця модель є однією із перших економіко-математичних моделей і була викладена її автором на формальній мові, наближеній до сучасної. У найбільш загальному вигляді запропонована автором система рівнянь виражає наступне: загальна пропозиція кінцевих продуктів у грошовому виразі повинна бути рівна загальному попиту на них як сумі доходів, які приносять усі фактори виробництва їх власникам.

Незважаючи на те, що модель Вальраса є чисто теоретичною, його ідея істотно вплинула на розвиток моделювання економічних процесів. Так, поняття конкурентної рівноваги становить основу моделі Вальраса, яке в подальшому трансформувалося у поняття динамічної рівноваги у моделі Неймана. Саме описання виробничого процесу, прийняте у моделі Лентьєва, також бере свій початок у Вальраса. Основним недоліком моделі є, по-перше, те, що на її основі складно зробити розширений висновок про реальний стан економіки (внаслідок складності інтерпретації математичної форми), по-друге, у тому вигляді, в якому вона сформульована, не дозволяє піддати її емпіричній перевірці. Однак важливим висновком, який зроблено на основі моделі, є твердження, що рівновага можлива лише за погоджених рішень усіх товаровиробників і покупців. Із одного боку, як стверджував сам Вальрас, подібні узгодження у конкурентній економіці здійснюються за допомогою ринку товарів, де відбувається необхідна ув'язка цін, з іншого – очевидна необхідність існування узгоджувального органу, роль якого бере на себе держава.

Зазначимо, що у цілому виділяють два основні підходи до аналізу поведінки покупців і продавців: гіпотеза Вальраса-Хікса і гіпотеза А. Маршалла. Так, гіпотеза Вальраса-Хікса використовується у тих випадках, коли переважає попит, покупці намагаються збільшити закупівлі, ціна також зростає. За цих умов ринок стабілізується. І навпаки: якщо попит менше пропозиції, то продавці намагаються знизити ціни на товари, внаслідок чого надлишок пропозиції зникає. Гіпотеза А. Маршалла використовується у ситуації, коли ціна, за якою покупці готові заплатити за дану кількість товару, вище ціни, прийнятної для продавця, виробництво розширюється, і навпаки.

Рівновага буде стійкою, якщо збільшення обсягів виробництва продукції скорочує розрив між рівнем цін.

Отже, динамічний аналіз стабільності ураховує розвиток процесу адаптації попиту і пропозиції на ринку від одного періоду до іншого. Рівновага буде стабільною у тому випадку, якщо протягом певного періоду часу ринкова ціна буде наближатися до ціни рівноваги (гіпотеза Вальраса-Хікса) або кількість товару наближається до рівноважного значення (гіпотеза А. Маршалла). Ці гіпотези ураховують відносні зміни величини попиту і пропозиції.

Модель Вальраса була удосконалена Парето, який доповнив її положенням про рівний добробут двох і більше учасників ринкових відносин. Критерій ефективності функціонування економіки, який покладено в основу даної моделі, дозволяє встановити такий Парето-ефективний стан економіки, для якого характерним є те, що ніяке інше розміщення благ не може підвищити рівень корисності для жодного із індивідів без того, щоб понизити його для кого-небудь іншого. Зазначимо, що Парето-оптимальний стан може бути представлений як ринкова рівновага між попитом і пропозицією на усіх ринках, проте забезпечується оптимальне функціонування економічної системи у цілому. При цьому відбувається найбільше повне задоволення потреб усіх членів суспільства і раціональне використання сукупних ресурсів.

Пропорційний розвиток і ефективність економіки за Парето передбачає виконання наступних умов: ефективність в обміні – блага розміщені ефективно, якщо граничні норми заміни між будь-якими двома благами однакові для усіх індивідів; ефективність у виробництві – не можна збільшити випуск одного блага без того, щоб у результаті не скоротився випуск якого-небудь іншого блага; ефективність у структурі випуску – для досягнення повної ефективності у економіці умови ефективності як у виробництві, так і в обміні повинні виконуватися одночасно.

При цьому Парето передбачав, що рівновагу можна охарактеризувати п'ятьма основними умовами: зважені (за цінами) граничні корисності (переваги), рівні для усіх товарів; для будь-якого учасника суми доходів і витрат рівні; кількість усіх благ до і після встановлення рівноваги рівні; ціни готових товарів рівні витратам виробництва; кількість первинних товарів дорівнює кількості тих товарів, трансформованих у процесі виробництва в інші продукти.

Очевидно, що в реальній практиці такий стан економіки встановити практично неможливо. Незважаючи на це, дана модель намітила нові шляхи у вивченні проблеми рівноваги на багатопродуктових ринках. А. Маршалл ввів поняття часткової рівноваги як рівноваги по кожному окремому товару. Основною метою використання даної моделі є пояснення реакції товаровиробників і споживачів певного товару на їх поведінку відносно один одного і визначення на цій основі ціни та рівня виробництва продукції на даному ринку. Отже, має місце пропозиція про оптимальний варіант поведінки. При цьому визначаються зв'язки галузі із її постачальниками і споживачами

через ряд функцій попиту і пропозиції. Коливання у рівнях виробництва галузей, які споживають продукцію даної галузі, або у доходах домашніх господарств виступають як зрушення функцій попиту. Рівним чином зміни у споживанні певної продукції іншими галузями можуть зумовити зрушення у функціях пропозиції для даного сектора економіки.

При вивченні економічної рівноваги, спираючись на теорії В. Парето і А. Маршалла, Дж. Хікс першим вказав на обмеженість і недостатність схем часткової рівноваги. Як основний засіб аналізу Дж. Хікс використовував апарат кривих байдужості. Відмовляючись від використання принципу спадної граничної корисності, він вважав, що для описання ринкової поведінки споживачів достатньо використати менш жорстку передумову – принцип спадної норми заміщення. У точках, де бюджетні лінії торкаються відповідних кривих байдужості, виконуються умови рівноваги – рівність граничної норми заміщення відношенню цін. Дж. Хікс намагався ввести елементи динаміки у свою теорію, але динаміку він розглядав як послідовність стану статистичної рівноваги, при цьому пропозиції відносно динамічних процесів були недостатньо чіткими.

Так, П. Самуельсон критикував саме визначення динамічного процесу, запропоноване Дж. Хіксом. Використовуючи припущення Хікса, Самуельсон побудував відповідну динамічну модель і показав, що запропоновані умови не можуть вважатися ні необхідними, а ні достатніми для забезпечення стійкої рівноваги динамічної системи. При цьому економічна рівновага була визначена як стійкий стан економіки, при якому має місце тенденція до саморегуляції відхилень.

Особливий інтерес у спростуванні гіпотези єдиного варіанта рівноважних цін представляє теорія катастроф, яка доцільна для використання до товарів, ціни на які дуже чутливі до деяких факторів (сезону продажу, пропозиції, об'єктивної інформації про ціни у продавців і т.д.). Сукупна дія даних факторів спроможна привести до катастрофи у ціноутворенні. Отже, якщо за певної ситуації відбувається швидка зміна цін, то це означає, що рівновага додержується, але вже для іншого рівня рівноважної ціни.

Зазначимо, що практично всі моделі, запропоновані західними економістами, намагаються описати механізм «досконалої конкуренції» (тобто присутність на ринку великої кількості агентів, не здатних впливати самотійно на ринкові ціни). Такі науковці, як В.А. Волконський, А.Г. Гранберг та інші, в основному додержувалися дещо іншої інтерпретації моделей рівноваги. Ці моделі розглядаються як схеми оптимального планування на основі узгодження децентралізованих рішень. При цьому кількість учасників, відносні обсяги їх затрат і випуску не мають принципового значення, оскільки передбачається, що у системі діють певні правила зміни цін і норми поведінки, що забезпечує пошук рівноваги.

Одним із перспективних напрямів регулювання вітчизняної економіки повинно стати сприяння формуванню мережі взаємопов'язаних міжрегіональних аграрних ринків з метою наближення регіонів-виробників і

регіонів-споживачів, а також оптимізації кооперативних зв'язків між підприємствами, пов'язаних єдиним відтворювальним процесом.

Слід зазначити, що комплексне дослідження ринку сільськогосподарської продукції часто ототожнюється із аналізом його кон'юнктури. Безумовно, вони є взаємообумовлені і тісно взаємопов'язані. Проте, на наш погляд, комплексне дослідження, хоча і ґрунтується на кон'юнктурному аналізі є значно ширшим поняттям.

Комплексне дослідження включає збір, аналіз, оцінку та інтерпретацію даних про стан, тенденції і перспективи розвитку сільськогосподарського ринку в цілому та окремих його елементів зокрема, у тому числі й про стан його кон'юнктури. Кон'юнктурний аналіз ринку дає загальну якісну характеристику його стану (сприятлива або несприятлива кон'юнктура) і визначає кількісні параметри його попиту і пропозиції. Окрім цього, комплексне дослідження включає аналіз конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та інституціональної структури ринку, оцінку оптимального територіального розміщення суб'єктів ринку, міжгалузевих і міжтериторіальних обмінів, а також оцінку ефективності управлінських рішень повноважних органів відносно розвитку цього ринку.

Важливим методологічним питанням комплексного дослідження сільськогосподарського ринку є визначення його принципів і послідовності виконання дослідницьких операцій. Аналіз підходів різних авторів, що займаються питаннями дослідження ринку, показав, що серед них є деякі відмінності. Так, наприклад, Ю.Н. Мошин і А.Ю. Мошин вважають, що «висока результативність роботи з питань вивчення кон'юнктури, проблем і тенденцій розвитку ринку можлива тільки при дотриманні принципів ціленаправленості, комплексності, систематичності» [3, с. 43].

Безумовно, важливість цих класичних принципів безперечна та їх використання при здійсненні комплексного дослідження ринку сільськогосподарської продукції є обов'язковою умовою. Проте, для забезпечення результативності такого дослідження очевидним є використання чинників, які характеризують специфіку галузевого ринку.

Інші науковці до принципів організації кон'юнктурного аналізу ринку відносять такі: науковість; системність; комплексність; оперативність, гнучкість і перспективність, ефективність [4, с. 30].

Зазначимо, що позитивним моментом у цьому підході, на нашу думку, є розширений пререлік принципів, а також розмежування принципів системності та комплексності. При цьому відсутність таких принципів, як цілеспрямованість і систематичність є істотним недоліком цього підходу.

Цікавою є позиція А.С. Новоселова, який виділив у якості початкових методологічних принципів економічної діагностики ринків такі: системний і динамічний підходи, урахування регіональних особливостей та науково-технічного прогресу в розвитку ринків [5, с. 80]. Позитивними моментами цього підходу, на нашу думку, є виділення принципів динамічного підходу і урахування регіональних особливостей. Їх використання при здійсненні

комплексного дослідження сільськогосподарського ринку дозволить більш детально визначати тенденції його розвитку і чинники впливу, що визначаються тимчасовими періодами і територіальними аспектами. Проте, у цьому підході, як і в попередньому, відсутні принципи цілеспрямованості і систематичності, а також принцип системності, який об'єднаний із принципом комплексності. Крім того, виділення принципу інноваційного розвитку, на нашу думку, є зайвим, оскільки він є одним із факторів динамічного підходу, який впливає на розвиток ринку сільськогосподарської продукції.

Отже, узагальнення та оцінка підходів різних авторів є доцільною для використання наступної системи методологічних принципів комплексного дослідження продовольчого ринку: цілеспрямованості, комплексності, системності, систематичності, об'єктивності, динамічності, урахування територіальних особливостей, ефективності.

Принцип цілеспрямованості вказує, що увесь комплекс досліджень має бути спрямований на вирішення конкретних завдань, а виконання цієї умови дозволяє відкидати зайву інформацію. Цілеспрямованість комплексного дослідження ринку сільськогосподарської продукції та продовольства має досить складну структуру. Слід відмітити, що мета дослідження полягає в характеристиці існуючого стану, поясненні причин ситуації, що склалася, або прогнозі майбутнього стану та конкретні його завдання залежать, від того, хто є споживачем результатів дослідження. У свою чергу, рівень і склад користувачів інформацією залежать від того, ринок якого рівня досліджується (світовий, національний, регіональний або місцевий).

Зауважимо, що слід виділити ще одну групу користувачів результатами досліджень ринку сільськогосподарської продукції та продовольства усіх рівнів – це науково-дослідні та освітні установи. Метою досліджень для них виступає дослідження закономірностей розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в цілому і окремих його елементів для розробки теоретичних основ і методичних рекомендацій.

Слід зауважити, що незалежно від користувачів, цілі дослідження ринку сільськогосподарської продукції та продовольства повинні відповідати вимогам несуперечності й досяжності.

Принцип комплексності означає, що дослідження ринку агропродовольчої продукції має бути усебічним, тобто охоплювати усі елементи і чинники, що впливають на його розвиток. При цьому необхідно ураховувати, що розвиток сільськогосподарського ринку певної території залежить не лише від внутрішніх, але й від зовнішніх чинників.

Досить близьким за значенням є принцип системності, який крім всебічності, розглядає ринок сільськогосподарської продукції та продовольства як складну сукупність взаємопов'язаних елементів.

Рівень розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства тієї або іншої території залежить не лише від наявності цих елементів, але і від вдалого або навпаки їх поєднання, взаємного розміщення, що впливає на ефективність розвитку.

Більше того, принцип системності дослідження сільськогосподарського ринку певної території розглядає його як сукупність ринків нижчого рівня (наприклад, світовий сільськогосподарський ринок складається із зональних і національних ринків, а національний – із регіональних) або складової частини ринку сільськогосподарської продукції та продовольства вищого порядку (наприклад, місцевий сільськогосподарський ринок є елементом регіонального ринку).

Систематичність проведення досліджень ринку агропродовольчої продукції допускає їх безперервність, що дозволяє своєчасно відслідковувати зміни, що відбуваються. Більше того, цей принцип орієнтує на організованість і планованість проведення досліджень, із визначенням основних етапів, часу проведення, відповідальних осіб за окремі види робіт, що дозволяє контролювати процес здійснення дослідження.

Принцип динамічності припускає дослідження сільськогосподарського ринку в його постійному розвитку: з урахуванням минулих тенденцій, що сформувалися і нової економічної ситуації. Дослідження ринку за декілька років дозволяє виявити основні закономірності його розвитку. При цьому необхідно зазначити, що формування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в нашій країні почалося не лише з моменту початку економічних реформ. Він існував завжди, але характеризувався різними станами (із плановим розподілом товарних потоків, дефіцитний, вільний та ін.). Тому ретроспективний аналіз ринку аг продовольчої продукції є однією з необхідних умов його комплексного дослідження.

Крім того, наслідування принципу динамічності під час дослідження агропродовольчого ринку вимагає урахування постійних змін усіх чинників, що впливають на його розвиток, у тому числі і науково-технічного прогресу. Його досягнення скорочують тривалість життєвого циклу товарів, замінюючи їх досконалішими, підвищують вимоги споживачів до якості продукції і процесу продажів, змінюють технології виробництва, упаковки, зберігання, реалізації тощо.

Висновки. На сучасному етапі спостерігається поява високотехнологічної інформаційно-обчислювальної системи, що включає сучасні інформаційні технології, програмно-технологічні і телекомунікаційні засоби, що забезпечують можливість формування статистичного інформаційного ресурсу і оперативного доступу до нього. У сфері збору даних здійснюється модернізація існуючого програмного забезпечення для введення паперових форм статистичної звітності, впровадження методів і засобів збору даних у електронній формі безпосередньо з підприємств, використання засобів автоматизованого введення даних шляхом сканування, розробка спеціалізованих засобів введення даних при моніторингу ринку агропродовольчих товарів.

Однак, процеси розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства розвиваються неоднаково на різних територіях, що і зумовлює необхідність урахування принципу територіальних особливостей при

проведенні досліджень. Цей принцип припускає, що під час дослідження кон'юнктури ринку необхідно враховувати особливості кожного територіально-адміністративного утворення (промислова або аграрна орієнтація, міська або сільська місцевість, економічно розвинена територія або територія, що розвивається).

Література

1. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П.Т. Саблука – К. : ІАЕ УААН, 2000 – 555с.
2. Батир Ю.Г., Гримблат С.О. Моніторинг ринку сільськогосподарської продукції / Ю.Г. Батир, С. О. Гримблат // Економічний простір, 2009. – № 22/2. – С. 131-136.
3. Мошин Ю.Н. Анализ конъюнктуры потребительского рынка: Учебное пособие / Ю.Н. Мошин, А.Ю. Мошина. – М.: Изд-во УРАО, 2004. – 168с.
4. Скопина И.В. Маркетинговый анализ на основе экономико-математических методов: в 7 частях. 4.1. Потребительский рынок, конъюнктура, модели. Учебное пособие / И.В. Скопина, А.Ф. Рогачев. – Киров: Изд-во ВятГУ, 2003. – 180 с.
5. Новоселов А.С. Региональный потребительский рынок. Проблемы теории и практики / А.С. Новоселов / Отв. ред. В.В. Кулешов. – Новосибирск: Сибирское соглашение, 2002. – 364 с.
6. Гойчук О.І. Продовольча безпека. Монографія / О. І. Гойчук. – Житомир : Полісся, 2004. – С. 15.
7. Організація Об'єднаних Націй в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://un.org.ua>
8. Довгань В.М. Право Світової організації торгівлі. Вступ України до СОТ / В. М. Довгань. – К. : КНТ, 2009.
9. Білорус О.Г. Глобальна продовольча безпека : монографія / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 486 с.
10. Якубовський С.О., Козак Ю.Г., Савчук О.В. та ін. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності: Навч. посібник / За ред. С.О. Якубовського, Ю.Г. Козака, О.В. Савчука – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 488 с.

Summary

Methodological approaches to research conjuncture in agricultural markets / Tsihanovska V.M.

Active synthesis of methodological approaches to the study of market for agricultural products. Particular attention is paid to disclosure principles and methods of market research.

Keywords: conjuncture, market, methodology, model.